

עורכת: ד"ר אסתי ובמן
כרך 10, גיליון מס' 3, 5 במרץ 2020

החברה הערבית בישראל: דפוסי פעולה פוליטית משתנים

אריק רודניצקי*

באחד הערבים במאי 2018 יצאו עשרות צעירים ערבים לרחובות חיפה בהפגנת הזדהות ספונטאנית עם "תהלוכות השיבה" בגבול רצועת עזה. המשטרה הגיבה ביד קשה ופיזרה את המפגינים. ימים אחדים לאחר מכן פרסמו שניים מהפעילים המעורבים בארגון ההפגנה, נדאל אל-עזה ורולא נצר מזאוי – שניהם צאצאים למשפחות עקורים מיישובים ערביים שנהרסו במלחמת 1948 – מאמר דעה על ההתרחשויות:

"ההפגנות שנערכו בחיפה ללא רישיון – ובמלים אחרות, **חראפ חיפא** ("תנועת חיפה") – הן נקודת מפנה בכמה רמות בזירה הפלסטינית. השינוי לא נולד עכשיו. אין לנתק אותו מן ההתקוממויות הקודמות כמו ההתקוממות בשנת 2000, או ההפגנות האמיצות להפסקת המלחמות על לבנון ועל עזה, והתנועה נגד תכנית פראוור וכדומה. עם זאת, מה שמאפיין את **חראפ חיפא** האחרון הוא המסר החזק והבהיר, והתזמון ההיסטורי שלו בנקודה שבה נדמה היה שמצבם של הפלסטינים הגיע לשיא חולשתו. [...] מי שארגן והנהיג את **החראפ** הם צעירים מחוץ למפלגות ולמסגרות המקובלות. כמובן, הדבר אינו מבטל את השתייכותם של חלק מהצעירים המארגנים או המשתתפים לאותן מסגרות או מפלגות [...] אולם הארגון היה כולו של הצעירים."¹

ההפגנה נערכה ביוזמת ארגון **חראפ חיפא**, אחד הסניפים בתנועת אל-חראפ אל-שפאפי ("תנועת הצעירים"). מדובר בתנועה לא ממוסדת ולא מזוהה פוליטית עם מפלגה ערבית כלשהי, והיא שואבת את כוחה מפעילותם של צעירים ברשתות החברתיות. התנועה פרצה לתודעה הציבורית באירועי "האביב הערבי" כאשר בכמה מדינות ערביות הופיעו בעת ובעונה אחת תנועות צעירים שנשאו שם זהה. עד מהרה הופיעו תנועות כאלה גם בשטחי הרשות הפלסטינית ובתוך ישראל.

לאורך העשור האחרון, פעילי אל-חראפ אל-שבאבי בחברה הערבית בישראל היו מעורבים בשורה של פעולות מחאה עממיות בהן השתתפו עשרות רבות של צעירים ערבים. כך היה בנובמבר 2013 בעת המחאה בנגב על הכוונה ליישם את "תכנית פראוור" (התכנית הממשלתית להסדרת המעמד

* אריק רודניצקי הוא דוקטורנט ומנהל פרויקטים של תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב. המאמר הוא נוסח מעובד של הרצאה שנשא המחבר במכללה הלאומית לשוטרים, פברואר 2020.

¹ נדאל אל-עזה ורולא נצר-מזאוי, "חראפ חיפא: מבט על מאפייני השינוי", אתר Arab48.com, 23 במאי 2018, נצפה ב-18 בפברואר 2020, ב- <https://bit.ly/37tr41z>.

המוניציפלי של הכפרים הלא-מוכרים של הבדואים בנגב); באוקטובר 2015, בעת ההתלכדות העממית בגליל ובמשולש סביב מסגד אל-אקצא (בימי "אינתיפאדת הסכינים" בירושלים); במאי 2018 בעקבות תהלוכות השיבה; ובאפריל 2019 במסגרת התנועה העממית להחרמת הבחירות לכנסת ה-21. המחאות האלה העבירו מסר מתריס כלפי הממסד הישראלי והן לא נערכו ביוזמת המפלגות הערביות. במקרה של החרמת הבחירות לכנסת הן אף נערכו בניגוד לדעתן של המפלגות.

האקטיביזם הפוליטי בחברה הערבית בישראל החל בשנות השבעים של המאה הקודמת באירועי "יום האדמה" (1976).² מאז, זהותם של הגורמים המחוללים מאחורי האקטיביזם הפוליטי לבשה ופשטה צורות שונות. בשנות השבעים והשמונים הייתה זו המפלגה הקומוניסטית (רק"ח ואחר כך חד"ש) שרתמה את הציבור הערבי למאבק תחת הכותרת "שלום ושוויון". המפלגה שילבה בין דרישה אזרחית לשוויון לבין שיח לאומי. בשנות התשעים הייתה זו התנועה האסלאמית שרתמה את הציבור הערבי לפעילות מחאה קולקטיבית. התנועה שילבה בין המוטיב הלאומי למוטיב הדתי, שבמרכזו ההתלכדות סביב מסגד אל-אקצא בירושלים. במקביל לפעילות הגופים הפוליטיים עלה משקלם של ארגוני החברה האזרחית בציבור הערבי. היוזמה הקולקטיבית הבולטת ביותר בהקשר זה היא פרסום ארבעה מסמכי עמדה בשנים 2006-2007 מטעם ארבעה ארגונים בחברה האזרחית הערבית.³ המסמכים, שזכו לכינוי הקולקטיבי "מסמכי החזון העתידי", ערערו על הגדרתה של ישראל כמדינה "יהודית ודמוקרטית" והציעו חלופות ליחסים שבין הרוב היהודי למיעוט הערבי במדינה. העשור האחרון עומד בסימן עליית משקלם של ארגוני הצעירים הערבים בזכות הפעילות ברשתות החברתיות והשימוש הגובר בטלפונים חכמים. לא לחינם מתקראים הצעירים "דור הסמרטפון והפייסבוק".

אבולוציה של אקטיביזם פוליטי, 1977-2018

מה מאפיין את התהליך הפוליטי המתואר לעיל? לאורך השנים משקלם של הגופים הפוליטיים הממוסדים הולך ופוחת ואילו משקלם של הגופים האזרחיים והעממיים הולך ועולה. כיום ניתן לקבוע שאחיזתן של המפלגות בציבור הערבי נמוכה בהשוואה לעבר. די להתבונן בשיעורי ההשתתפות של האזרחים הערבים בבחירות לכנסת: בשני העשורים האחרונים שיעור ההשתתפות הממוצע שלהם בבחירות לא עולה על 60% (בהשוואה ל-70% ויותר מזה בשנות השמונים והתשעים) למרות שכל הזרמים הפוליטיים והאידיאולוגיים בחברה הערבית – הציוני, הערבי-יהודי, האסלאמי והלאומי – מיוצגים בכנסת. המסקנה היא שאין בכוחן של המפלגות הערביות כיום לסחוף אחריהן את הציבור למאבקים פוליטיים כשם שעשו בעבר (ולמפלגות היהודיות כמעט שאין נוכחות ברחוב הערבי).

² "יום האדמה" הוא כינוי להתנגשויות האלימות ב-30 במרץ 1976 בין מפגינים ערבים לבין כוחות המשטרה. המחאה הערבית קמה נגד הכוונה של ממשלת ישראל להפקיע קרקעות בבעלות ערבית לשם "פיתוח הגליל". באירועי "יום האדמה" נהרגו 6 מפגינים ערבים. אלי רכס, **המיעוט הערבי בישראל: בין קומוניזם ללאומיות ערבית, 1965-1991** (אוניברסיטת תל אביב: מרכז משה דיין, והקיבוץ המאוחד, 1993), עמ' 79-84.

³ ארבעת המסמכים הם: מסמך "החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל" שהתפרסם בדצמבר 2006 מטעם הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל; מסמך "חוקה שוויונית לכל", שחובר בידי יוסף ג'בארין (כיום חבר כנסת ברשימה המשותפת) והתפרסם מטעם מרכז מוסאוא לזכויות הערבים בישראל; מסמך "החוקה הדמוקרטית" שהתפרסם מטעם עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל; ומסמך "הצהרת חיפה" שפורסם ב-15 במאי 2007 מטעם מכון המחקר מדה אל-כרמל בחיפה.

תור הזהב של פעילות המפלגות הערביות בקרב צעירים וסטודנטים ערבים החל בשנות השבעים ונסתיים בשנות התשעים. המנהיגות הפוליטית הנוכחית של הציבור הערבי, אשר זכתה בשנות התשעים לכינוי "הדור הזקוף", גדלה על ברכי אותה פעילות,⁴ ואילו התנהגותם הפוליטית של סטודנטים וצעירים ערבים כיום איננה תוצר של פעילות מפלגתית ממוסדת. אמנם המפלגות והתנועות הפוליטיות – בעיקר חד"ש, בל"ד והתנועה האסלאמית – ממשיכות להיות פעילות בקמפוסים אך הן עושות זאת באופן עקיף, באמצעות תאים פוליטיים, ולא באופן ישיר כפי שעשו בעבר. תאים אלה מזוהים עם המפלגות ועם התנועות הפוליטיות אך הם לא פועלים מטעמן. דפוס ההתארגנות באמצעות ועדי סטודנטים, שבעבר שילבו את הסטודנטים הערבים במאבקים פוליטיים, עבר מן העולם.⁵

כיצד מתבטא השינוי בדפוסי הפעולה הקולקטיבית? בעבר הייתה פעילות המחאה הקולקטיבית מאורגנת בידי המפלגות. תדירות הפעילות הייתה גבוהה אולם המפלגות ידעו לווסת את גובה הלהבות. הן הקפידו שהמחאה לא תפגע בסדר הציבורי ותתנהל במסגרת החוק. לדוגמא, בתקופת האינתיפאדה הראשונה שהייתה טעונה ביותר מבחינה לאומית, רתמו המפלגות הערביות, ובעיקר המפלגה הקומוניסטית, את הציבור להשתתף בהפגנות המוניות בתדירות גבוהה (במהלך השנה הראשונה לאינתיפאדה נערכה לפחות הפגנה המונית אחת בחודש, בממוצע).⁶ באירועים אלה השתתפו מאות ואלפי אנשים. עם זאת, המפלגות הקפידו לשמור על כללי המשחק. במרץ 1990, למשל, במהלך העצרת השנתית שערכה המפלגה הקומוניסטית לציון "יום האדמה" הניפו כמה פעילים לאומיים מתנועת "בני הכפר" את הדגל הפלסטיני. הקהל הגיב בתשואות, אולם אנשי המפלגה הקומוניסטית מיהרו להורידו. הנימוק היה שמדובר במעשה פרובוקטיבי שעלול להסיט את תשומת הלב של הציבור הישראלי הרחב מן המסרים שעלו בהפגנה לעצם הנפת הדגל.⁷

גם כיום נרתם הציבור הערבי לצעדי מחאה עממיים בנושאים טעונים מבחינה לאומית, דתית וגם אזרחית. באוקטובר 2015 נערכה עצרת בסחי'ין במחאה על מה שנתפס כשינוי הסטטוס קוו במתחם אל-אקצא בירושלים; באוגוסט 2018 נערכו שתי הפגנות המוניות בכיכר רבין בתל אביב במחאה על "חוק הלאום", ובפברואר 2020 נערכה הפגנה בבאקה אל-ערביה במחאה על ההצעה ב"עסקת המאה" לספח את יישובי המשולש למדינה הפלסטינית בעתיד. היוזמה לצעדי מחאה כאלה מגיעה בדרך כלל מוועדת המעקב העליונה, שמשמשת מסגרת עבור כל המפלגות והתנועות הפוליטיות. מדובר במחאה מבוקרת ונקודתית.

בצד זאת, המחאות העממיות שנערכו בעשור האחרון ביוזמת אל-חראק אל-שבאבי מלמדות כי היוזמה עשויה להגיע גם מצד צעירים חסרי שיוך פוליטי מוגדר. הרשתות החברתיות מעניקות היום לצעירים כוח גיוס ציבורי שהיה שמור בעבר למנגנון המשומן של המפלגות. גם כאן מדובר בצעדי מחאה נקודתיים אולם המחאה מתארגנת במהירות והיא עשויה להתפרץ באופן לא מבוקר. הפגנת

⁴ דני רבינוביץ וח'אולה אבו בקר, *הדור הזקוף* (ירושלים: כתר, 2002).

⁵ אדיר ינקו, "התאים רדומים: מות הפעילות הפוליטית בקמפוסים", *אתר Ynet*, 5 באפריל 2019, נצפה ב-18 בפברואר ב-<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5488865,00.html>.

⁶ Nadim Rouhana, "Palestinians in Israel: Responses to the Uprising," in Rex Brynen (ed.), *Echoes of the Intifada: Regional Repercussions of the Palestinian-Israeli Conflict* (Boulder: Westview Press, 1991), pp. 97-117.

⁷ אבו צ'חר, "לקבור את המת בכבוד: על הפילוסופיה של המפלגה הקומוניסטית הישראלית מאחורי הורדת הדגלים הפלסטיניים." *אל-מידאן*, 13 באפריל 1990, עמ' 3. [בערבית]

רחוב ספונטאנית באוקטובר 2015 בנצרת במחאה על הנעשה במסגד אל-אקצא התדרדרה עד מהרה למעשי ונדליזם והשחתת רכוש למורת רוחו של ראש העיר, עלי סלאם. העובדה שהיוזמה להפגנה נולדה ארבעה ימים קודם לכן בטוויטר מלמדת כי די בכמה לחיצות כפתור על-מנת לארגן הפגנת מחאה בשטח בהשתתפות עשרות צעירים.

השתדלנות לקידום מעמדם של הערבים במדינה נערכת ללא גוון פוליטי מובהק ובערוצים האזרחיים המקובלים, למשל באמצעות עמותות. העמותות הערביות פועלות במגוון תחומים כגון חינוך והשכלה (23%), ספורט (18%), דת (15%), רווחה (13%), תרבות (12%), ושינוי חברתי וקהילתי (11%).⁸ אף שהעמותות אינן תחליף למפלגות הן משמשות מתווך אפקטיבי בין האזרח לבין השלטון. העמותות גם מספקות לאזרח את צרכיו בתחומים שאינם מטופלים באופן מספק בידי המדינה. זירה חשובה אחרת לקידום האינטרסים של האזרח הערבי היא השלטון המוניציפלי. גם בזירה זו כוחן של המפלגות הולך ונחלש, וכיום פחות מרבע מכל חברי המועצות המקומיות הערביות מזוהים עם מפלגה כלשהי.⁹

בעידן המקדש את ערכי האינדיבידואליזם על פני ערכים קולקטיביים, האזרח הערבי מחפש לעצמו ביטוי פוליטי אפקטיבי מידי. המפלגות יקרות לליבו, אולם דפוסי המאבק השתנו והתרבו, והבחירה נתונה בידו.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים, תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, ובתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.

⁸ אמל ג'מאל, מיכל אלמוג-בר, ויקטוריה קוקבין ורנא אסעיד, ארגונים ערביים-פלסטיניים בחברה האזרחית בישראל (מכון וולטר ליבך לחינוך לדו-קיום יהודי-ערבי, והמרכז לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל, 2019).

⁹ מוחמד ח'לאילה ואמיר פאה'ורי, "ניתוח הזירה הפוליטית הערבית על סף הבחירות הפרלמנטאריות הקרובות." כל אל-ערב, 9 בינואר 2019, נצפה ב-18 בפברואר 2020, ב- <https://www.alarab.com/Article/885002>